

GRANICE DIJALOGA

Nikola Dugandžija

Sažetak

Težnja za moći odvodi od pretpostavki dijaloga. A upravo ona često karakterizira etnonacionalne, konfesionalne, klasne, ideološke i druge grupe. One pokušavaju ovladati silom ili indoktrinacijom drugima, što onemogućava pristup dijalogu, shvaćenom kao susret ravnopravnih sudionika, neopterećenih nametanjem svojih obrazaca života. Ako se dijalog pretvori u monolog, on i dalje produžava grupne netrpeljivosti.

Vezani uz svoju sredinu zakonitostima grupne psihologije, pojedinci su ju skloni primijeniti i na svoj život. Ali, među njima su učestaliji slučajevi uočavanja vlastitih ograničenosti, kao i težnja da u drugima ugledaju bića koja blagotvorno mogu utjecati i na njihov intelektualni i emotivni život. Shvaćaju da vlastito otvaranje, premda podrazumijeva rizik u odnosu na dotadašnji način života, ipak više pomaže njihovom rastu nego što ga sputava.

Svijet u kome živimo nije predviđen za ljudsku harmoniju, on proizvodi napetosti na koje ne možemo dovoljno utjecati. Stoga je dijalog jedno od nastojanja pretvaranja svijeta u mjesto miru sklonijeg življenja. Kroz laičke ili sakralne sfere ljudi ga kultiviraju, iako se sa sigurnošću ne može predvidjeti kuda ih to nastojanje može odvesti. Jedino je izvjesno da dijalog ostaje trajna i realna nada čovječanstva.

Umjesto naslova koji upozorava na granice dijaloga, moguće je i reći «Moć i nemoć dijaloga», koji bi možda bolje ocrtao ono o čemu se ovdje govori. Ali, riječi moć i nemoć, naročito ona prava, nisu u skladu s osnovnim svojstvom dijaloga. Ako je on razgovor, a ne jednosmjerni govor, u kome nema nadređenih i podređenih, i ne zna se što će proizvesti (iako nikada sukob i prekid odnosa), onda pojmovi moći i nemoći nisu ono što daje pečat ovom suočavanju. Jer, dijalog je susret u kome se prepoznaje ono zajedničko među sugovornicima, ono što ostaje specifično za svaku stranu ili rađa novo kao posljedicu izmjene iskustava. Zbog toga trajni nesporazum, a pogotovo ne neuljudeni konflikti ne prati moguće razilaženje. Učesnici razgovora su dovoljno mudri i trpeljivi da shvate kako smo preko uvažavanja drugih, ma bilo to i podnošenje drukčijih ideja i vjerovanja, i oni mogu biti više prihvaćeni od okoline, u kojoj nije nikada bilo niti će ikada biti potpune jednodušnosti o onome što ljudi smatraju suštinskim.

Prihvatanje raznolikosti postaje lakše ka su učesnici dijaloga već iskušali koliko je na njihovu ličnost blagotvorno utjecao susret s drugačijim shvaćanjima, zbog čega su i oni uspjeli proširiti svoju ličnost. Ne napuštajući ono do čega su došli naporom svog intelekta i imaginacije, ne ustručavaju se s dužnim obzirima saslušati i ono što u njima može zbog svoje specifičnosti izazivati nemir i sumnju u sebe. Dovoljno iskusni jer su već i prije susreta primjećivali kako u njihovoj ličnosti odzvanjaju naslage raznolikih ideja i vjerovanja, više ili manje usklađenih s njihovom intimom, oni će susretu pristupiti bez onoga otpora koji bi razgovor unaprijed obezvrijedio i pretvorio u monologe dvojice koji ne žele da se takne u ono što je u njima učvršćeno.

To onda postaje i pitanje kolika je sklonost ljudi saslušati mišljenja koja imaju drukčiju suštinu i u skladu su s odgovarajućim elegijskim, nacionalnim, klasnim ili nekim drugim predznakom. Ubrzo se otkrije da je ta sklonost rijetka i nestalna. Kroz život mukotrпно gradimo identitet i sada ga staviti na kušnju, slušajući smisao riječi koje nas mogu pokolebati, izaziva razumljivi nemir. Ne znamo niti kuda to vodi. Pa ipak, oni pojedinci koji su spremni sebe ugledati kao ličnost u čijem su formiranju sudjelovali brojni utjecaji, od kojih su oni stvarali mozaik koji se drži na okupu usprkos svojim sastavnim dijelovima, i ovaj će put prihvatiti izazov. Ako i njihov sugovornik ima takav stav, oni će razgovorom postati obogaćeni upravo zato što su učvrstili ona uvjerenja koja nisu poljuljana argumentacijom sugovornika, ali će razmisliti i o onome što do sada nije bilo predmet njihovih opservacija, a sugovornik im je otvorio oči i za drukčije vidove stvarnosti. Još i više: shvatili su a su upravo zbog blagodatnog razgovora, koji je pokazao koliko još ima prostora za vlastito uzdizanje, postali dijelom društvenog supstrata koji nije savršen i na koji oni mogu još više nego do sada utjecati. I to upravo zato što ih sve manje pritišće kompulzivna potreba da njihove ideje i uvjerenja budu usvojene kao završetak njihovog rasta.

Nažalost, ili na sreću, to mogu ostvariti samo pojedinci, koji su napustili, ili nisu ni imali većih monističkih sklonosti, noseće se s njihovim natruhama lakše nego što to može zajednica obuhvaćena nadređujućom grupnom psihologijom. Ne znači to da zajednica, uokvirena konfesionalnim, nacionalnim, državnim, ideološkim ili nekim drugim svojstvima mora završiti u posvemašnjem konformizmu, jednoj od najstvarnijih društvenih konstanti. To naprosto govori o tome da se iz pritisaka za istoznačnošću izdvajaju individue koje mogu podnijeti spoznaju a osim njihovih, mogu postojati sto toliko vrijedni pogledi na stvarnost. Drugo je pitanje što će one pri tome doživjeti. Čak će i u staroj Grčkoj, koju se toliko često, i to ne bez svakog razloga tretira kao paradigmatu snošljivosti, postojati ograde koje se nisu mogle prekoračiti bez opasnosti. Bilo je dovoljno da netko izrekne objektivne na postojeće najviše vrijednosti, pa da postane predmet službene odmazde. Nije to iznenađujuće: takvim se postupkom čuva «duh» zajednice, ma bio to i duh jednoga grada. Ono što se desilo Sokratu, nastavilo se i kasnije događati, povremeno i u drastičnijim formama. Nije li i za 20 stoljeće Isaiah Berlin rekao da je najgore koje je Evropa ikad imala gore nego u vremenima Huna? Kako onda u svim tim stoljećima, kad je duh autoritarnih vjerovanja, nacionalne ili državne isključivosti, vladarskog prisvajanja božanskih prerogativa ili ideološkog nasilja, ne bi izazvao još snažnije reakcije?

Osim što širi naš ličnost, dijalog podrazumijeva i rizik: ogoljuje naše postojanje, pokazuje da izvan životne ravnoteže koju jedva stječemo, postoje i druge vrijednosti za koje bi se tek trebalo zauzimati. To je zahtjevna zadaća za onoga tko se trudi snaći u svijetu prepunom opasnosti i koji i nije tu zato a nas štiti. Jedan psihijatar opravdano kaže da u situaciji kad ništa ne podsjeća na red, kad je malo toga jasno, spremni smo prihvatiti ono što stvarnost pojednostavljuje i odbaciti preveliku šarolikost svijeta. A to znači ustručavati se i od dijaloga koji se pretvara u izazov već kako-tako prilagođenim bićima.

Stoga se dijalog proglašava praznim mudrovanjem, koji ne donosi koristi izraženim mjernim veličinama i samo pojačava iskušenja u kojima se moramo još jednom suočavati sami sa sobom. Što više, morali bi priznati da u uvjerenjima drugih ima nešto dobro i da bi o njima morali promisliti ako nam je stalo do istine. To ne bi značilo postati eklektik, opskrbljen svim mogućim dodacima, nego sebe preispitati, pa nešto od onoga do čega su drugi došli ispustiti, a nešto razraditi po svojoj mjeri. Tako se «Ja» i «Ti» obogaćuju, jer je za pretpostaviti da je i «Ti» postao nezadovoljan oklopom koji ga je do sada ograničavao, te da u drugom vidi priliku za poticanje vlastita razvoja.

Slušajući jedni druge, postajemo bogatiji u ljudskom smislu. Do tada smo govorili, a sada počinjemo i razgovarati, razmišljajući o onome što sugovornik kazuje. Od osoba koje su već prve riječi drugoga odbijale, pitamo se nema li u njima ono što je možda izraz dubljeg iskustva, razvijenijeg morala nego što je naš.

Ako smo ateisti, iznenađeni smo da u nečijem vjernikovom srcu ima za nas više ljubavi i razumijevanja nego u srcima onih koji se deklariraju kao i mi. Ako smo religiozni, primjećujemo da s nekim nereligioznim bićima dijelimo mnoštvo zajedničkih svojstava, naročito ako ona u humanizmu prakticiraju neke od važnih religijskih sastojaka. Tada smo manje skloni u stavovima drugoga prepoznati pretvaranje ili nešto što apriorno ima manju vrijednost. Shvaćamo da nečija religioznost ili nereligioznost zahtijevaju uvažavanje, jer ako je iskrena, nije instrumentalizirana i kloni se «lukavstva uma», ima odlike kao i ona druga.

Da li je moguće i tako ugledati religiozna i nereligiozna bića, shvaćajući ih kao slobodni izdanak društva, ili činiti sve da se na kraju nađu u samo jednoj skupini? Sve do danas svjedoci smo takvih pokušaja. I s jedne i s druge strane. U takvim prilikama dijalog bi mogao pomoći da prihvatimo istinu kako oduvijek postoje vrlo različita stanja religioznosti i nereligioznosti i da su polovi fikcije čija bi primjena značila nasilje nad savješću. Iako ni takav ishod nije sasvim nepoznat: strahovlada vjerskih monomana nad onima koji se ne uklapaju u njihove sheme i strahovlada oficijelnih ateista nad onima koji u svetom, nadnaravnom i mističnom prepoznaju svoje orijentire, potresala je svijet.

Koliko bi se u ovim aporijama mogla osjetiti blagodat dijaloga? Mnogo, iako njegov doseg ne treba precjenjivati. Bolje je kloniti se «velikih» priča, onih koje na kraju vide ljudsku stvarnost izuzetnu od antagonizma. To ne samo da nije izvodivo, jer čovjek je kontroverzno biće, obdareno racionalnim, aracionalnim i iracionalnim svojstvima, koja ga vode u najrazličitijim pravcima, nego nije ni produktivno. Jer, upravo zahvaljujući toj složenosti i nedorečenosti, pa i nesporazumima, on iskušava svoje mogućnosti. Njegova nedovršenost uvjet je nastajanja povijesti, koje nema bez susreta različitosti.

Ako se različitosti ne izvrgnu u sukob koji svaku od njih obezvrjeđuje, smanjuje se i poriv za nametanjem svojih obrazaca. U drugima se ne prepoznaje prilika za ispostavljanje moći, nego korektiva svojih ograničenih ili posustalih ideja. Iako to izaziva napor da se drugi tretira kao ravnopravni sudionik u ozbiljnoj igri, a ne sredstvo za samouznošenje, to je jedini put da dijalog uspije. Uvažavanje sugovornika isključuje pokušaj da mu se oduzme pravo na jedinstvenost, koja se do tada samo sebi pripisivala. Tamo gdje paternalizam nad pripadnikom druge religije, nacije, kulture itd. prevlada, ne samo da se ne može očekivati kako će njihovi odnosi umanjiti opasnost od konfrontacije, nego će postati i uzrok budućih sukoba. Nije to onda sraz koji se može rješavati napuštanjem postavki koje se pokažu neodržive i usvajanjem onih koje su plodnije, te uvažavaju i druge, nego sraz koji teži porazi jedne strane.

Otud susret u kome niti racionalni niti moralni principi ne utječu na njegov ishod i nije dijalog, nego odmjeravanje nesuzdržanih strasti, pri čemu onaj bezobzirniji bolje uspijeva u naumu. Pobjeda nije riječ koja karakterizira dijalog. Ona više priliči vojnom ili političkom iskustvu, iako je proširena u svakodnevnom govoru i ne ograničava se samo na državne ingerencije. Dok se u konfliktu dviju strana očekuje samo pobjeda, dotle se ne može očekivati stvaranje zadovoljavajuće ravnoteže. Promjena se prije može očekivati ako se nesuspregnuta težnja za dominacijom ograniči na volju za vlastitim uzdizanjem, bez potrebe da se drugi unizi, omalovaži ili eliminira. Na jednom predavanju, Vjeran Katunarić je pledirao za «slabo mi»,

«stvaralačko Ja» i za stvaranje klime «u kojoj nema pobjednika i pobijeđenih». Pia desideria – rekli bi oni koji se zalažu za ostvarenje onoga «ili-ili», kršeći religijske, odnosno ljudske moralne principe, shvaćajući pobjedu kao rezultat koji opravdava sve postupke koji do nje dovode. Pa ipak, ne želimo li se stopiti sa sredinom prepuštenom slučaju rata, ili uvjerenju da je sve dopušteno što služi vlastitoj koristi ili jedino interesima grupe, moramo ponovo promisliti o smislu zahtjeva za životom bez pobjednika i pobijeđenih. Ne uspijemo li u tome, znači da vjerojatno pripadamo onoj skupini koja odvrća s uma pokušaj stvaranja alternative sili. A istina je da smo se do sada u žestokim scenama povijesti bolje snalazili nego u njezinim mirnim rukavcima, zaboravljajući da i ti rukavci mogu biti uzburkani od intelektualnih i moralnih problema.

Ne treba sasvim odbaciti ono upozorene Sigmunda Freuda da smo potomci beskonačno dugoga niza ubojica i da nam je želja za ubijanjem u krvi, baš kao niti ono mišljenje Le Bona da se s vjerovanjem gomile ne može raspravljati kao niti s ciklonima, ali niti ostati na tim konstatacijama. Uostalom, i jedan i drugi istraživač dozvoljava da se svaka zajednica ne mora pretvoriti u povodljivu gomilu, u kojoj destruktivne strasti prevladavaju, te da toj snazi izmiču pojedinci koji su stekli sposobnost održavati se i mimo takvog pritiska. Otvoreni za dijalog, odlučni iskazati svoja stanovišta o problemima s kojima se suočavaju, ali od njih odstupati ukoliko shvate njihovu ograničenost, oni su dokaz kako razvoj ne mora završiti u monoideizmu, te i da «otvoreno društvo» nije uvijek puka utopija.

Za uspjeh dijaloga, što znači i približavanje stanju mira, ponekad je od presudne važnosti kako će se prema njemu odnositi religije. Jedan teolog je čak rekao da bez mira među religijama ne može uopće biti mira. No. Među njima sve do danas često nije bilo mira. Opterećene aspiracijama širenja, stvarale su i uvjerenje da su jedinospasavajuće. Nisu one u svetim knjigama morale imati takve zasade. Često su pozivale i na uvažavanje drugih uvjerenja. O tome je u svojim knjigama pisao Željko Mardešić, pokazujući koliko mogu biti korištene i u druge svrhe. Pred političkim su, ali i nacionalnim tendencijama povremeno popuštale u svom visokom pozivu, udaljavajući svoje vjernike od dijaloga, od one vrijednosti za koju je među prvim na ovim područjima dobar čovjek i kršćanin Tomislav Šagi-Bunić rekao da nema alternative. (Jakov Jukić: «Dobrim kršćaninom može biti samo dobar čovjek»). Ne znači to da se poziv ljubavi prema bližnjemu svome kao prema samome sebi može doista i sprovesti. To bi bilo nešto što je izvan uobičajenih i viđenih ljudskih odnosa, možda čak i izvan ljudskog dometa, ali da se može stupiti u dijalog, uvažavajući drugoga poput samoga sebe, to je moguće. Za sada to ipak ostaje prije svega kao dobra prilika. Dijalog između vjerskih zajednica najčešće završava u pozivima na zajedništvo i otkrivanjem zajedničkog Boga, iako se on još uvijek bolje prepoznaje među pojedincima.

Ako je tako s vjerskim zajednicama, koje u novije vrijeme imaju više pretpostavki za održanje dobre volje prema onima koji su izvan kruga njihove pastve, onda je još razumljivije da je prihvaćanje drugih u nacionalnoj stvarnosti još zahtjevniji pothvat. Ove su zajednice nastale više konstrukcijom stvarnosti nego izvornim potrebama njihovih pripadnika i njihovi vođe upornije insistiraju na razlikama prema drugima nego na pronalaženju zajedničkih osobina i otud i dijalog nailazi na povećane teškoće. Jer, potenciranje razlika doprinosi jačanju i identifikaciji grupe, što i jest jedna od glavnih zadaća ove zajednice. Od kad one postoje, među njima se nerijetko javlja surevnjivost ili čak otvoreni sukob i dijalog nije prevladavajuća stvarnost. I sada državnici nekih nacija smatraju da se ratom mogu riješiti širi ili vlastiti problem, ali tako sude i oni dijelovi nacije kojima se pri ispunjenju njihovih težnji javljaju prevelike zapreke i frustrirani su bilo da pripadaju višim ili nižim slojevima. Tu dijalog, kojega se u principu malo tko odriče, ali tek nakon što se pokuša ostvariti pobjeda, nema izgleda. Ako

mu se i pristupi, on tek prikriva volju za moć, kao učestali pokretač takvih nacionalnih ideologija. I opet se pokazuje koliko je on otežan ako ga vode zvanične ustanove. Jer, one se ne zadovoljavaju samo ostvarenjem onih ciljeva koji znače zaštitu vlastite grupe i jačanje bliskosti unutar nje, nego teže i dominaciji nad slabijima. Nietzsche je napisao da netko tko je slab vapi za milošću, a ako to postigne, traži izjednačavanje s moćnijim, pa ako i to ostvari, pokorava druge, sve dok ga isto takva nastojanja ne zaustave. Taj obrazac suviše pojednostavljen za nacionalnu pojavnost, pogotovo za nacije današnjega svijeta, ali nije ni potpuno neadekvatan. Naročito ako se u nacionalnom stavu ugledaju i one pravadne težnje koje u omalovažavaju, podčinjavaju ili iskorištavaju slabijih vide jedan od putokaza grupne egzistencije. Ovo su još uvijek i «ratnička vremena» – kako glasi naslov jedne nedavno izašle knjige – u kojima ima još ostataka plemenske psihologije.

Kakav onda dijalog između tih velikih skupina valja očekivati? Prevladavanje krilatice, pa i opet preostaju veći izgledi da se iskreni i djelotvorni dijalog odvija između pojedinaca. Za pretpostaviti je da će pojedinci skloni toleranciji, prije nego one velike grupe koje su zauzete samo svojom dobrobiti, shvatiti da se u sukobom ne rješavaju međuljudski odnosi i od njih valja očekivati da bar minimalno utječu na javno mijenje svojih zajednica. Đuro Šušnjić, koji je prednosti dijaloga minuciozno razradio u svojim knjigama, kaže da se razgovorom više postiže nego drugim sredstvima. U njemu se – nastavlja on – barem ništa ne ruši osim zabluda i laži. Bolje je bezuspješno razgovarati nego uspješno ratovati. Uostalom, što je uspjeh u ratu, postoji li on uopće – možemo se zapitati poslije ratnih stradanja i duhovnog nazadovanja kome smo svjedoci? Stradali su i napadnuti i napadači. Kad se istutnji negativna energija koja u nama nikada ne nestaje sasvim, osjeti se trenutno olakšanje, naročito dok onih čija savjest nije nikada suviše opterećena. Međutim, uskoro ratnici prestaju biti najviši uzor. Život počinje teći mirnodopskim ritmom, ispunjenim manjom odbojnošću prema nevoljenoj religijskoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj grupi. Tada i za dijalog nastaju izglednije prilike nego u vrijeme rata, jer racionalne predodžbe smanjuju udio iracionalnih strasti.

To još ne znači da dijalog postaje prevladavajuća praksa. I dalje ga više njeguju pojedinci nego organizacije, kolektivi, zajednice. Nesumnjivo je da je prošlo stoljeće i «stoljeće broja, organizacija, nasilja». Može li se prohujalo vrijeme toliko pojednostaviti? U glavnim crtama ono je doista takvo, uz dodatak da mu je, naročito kad je riječ o nasilju, uvijek postojala i protuteža. Jedna od njih je i sklonost ka dijalogu, koji se odvijao, ma koliko krhak, i u situacijama koje su ljude masovno svrstale oko prijetećih «izama». Postojao je i onda kad je u društvu prevladao totalitarni duh.

Zvanični susreti onih koji se nalaze samo zato da se ne moraju susretati preko nišana, ne predstavljaju smisao dijaloga. To su više pregovori oko izbjegavanja onoga najgorega. U njima se ne otvaraju pitanja koja razgrću nataložene ideje i vjerovanja, bez ičijeg se propitivanja ne može čuti i glas drugoga. Ali, problematiziranje vlastitih ideja i jest ono što uzbuđuje duhove navikle na stereotipe. To što njihovo ponavljanje prije ili kasnije izaziva zasićenost ili češće sukob s isto tako nepokretnim umovima, nije dovoljno da ih se ako ne baš odbaci, a ono bar usmjeri prema obzirima drukčijih shvaćanja i djelovanja.

Opstajući unutar rubriciranog mišljenja, bez obzira čemu ono vodi, čuvamo se suočavanja s iskustvima drugih, oduzimajući im njihovu bit ako ih i saslušamo, a najčešće ih odbacujući. Tako o Hrvatima, Srbima, Bošnjacima, katoliku, pravoslavnom, muslimanu itd. sudimo prema zamišljenim entitetima kojima pripadaju, umanjujući im ili uskraćujući priliku da se ukažu u svojoj individualnosti. Kad se nesporazumi u društvu zaoštre, skoro redovno potaknuti političkom voljom, imamo gotove odgovore kako se odnositi prema drugoj grupi ili njihovim

pripadnicima, apriorno zauzimajući prema jednima pozitivan, a prema drugima negativan stav. U miru za tim nema toliko potrebe, ali kad dođe do krize, nečija pojava, do tada malo prijeporna, najednom postaje odiozna i skloni smo uvjerenju da odgovarajućim odnosom prema onima koje krivimo za naše nevolje, možemo ostvariti ono što nam po povijesnoj zaslugi pripada i za što smo pozvani.

U tome sudištu kratkoga postupka nalaze se ne samo ljudi neskloni intelektualiziranju stvarnosti, nego i dio vrhunske inteligencije, koja najednom počinje rezonirati uproštenim kategorijama, ništa manje obuhvaćena epidemijom konformizma nego drugi. Na područjima bivše Jugoslavije niz intelektualaca, čak i oni koji se profesionalno bave tumačenjem stereotipa, pretvorili se u zastupnike svoje nacije bila ona u pravu ili ne, branila se od agresije ili ju sama poduzimala. Bitno je bilo stati iza postupaka svoje grupe, pa i onda kad je bila zahvaćena epidemijom etnonacionalizma. Spremnost na dijalog bila je prokazana kao izdaja vlastitih interesa. I tek kad su se prilike unekoliko izmijenile, i došlo do popuštanja straha od drugih i slabljenja težnje da se omraženi dio stanovništva odstrani, ovi glasovi su se prorijedili. Rasplet je značio i potvrdu već davno uočene istine kako ciljevima dijaloga visoko obrazovani ljudi ne moraju biti ništa više naklonjeni od onih koje nitko ne smatra intelektualnima, ali se mogu distancirati od zajednice zahvaćene vrtlogom jednostudnosti.

Pojedincima žigosana imena drugih ne predstavljaju nepremostivu zapreku da s njihovim pripadnicima stupe u kontakt i ugledaju ih kao bića po nečemu različita, zbog čega s njima i mogu izmijeniti iskustva. To još teže mogu s onim pripadnicima svoje zajednice koji izvan ustajalosti zajedničkog života ne traže neku zahtjevniju sredinu. Grupa se više brine oko stvaranja definitivnih određenja svoje pojavnosti, nego o otkrivanju onih istina koje bi ukazivale i na njezine manje afirmativne osobine i na mitski kompleks kome je naklonjena. Ona čuva ono što je teškom mukom stvoreno kroz prošlost i nerado napušta uhodane obrasce života, čak kad i ona i drugi upadaju zbog toga u nevolje. Napušta ih samo ako ju neka jača sila na to prisili. Opet sila!

Sila je prva riječ grupnog postojanja. Pomoću nje i mala se grupa nastoji potvrditi i kako već ima nesnosan dojam slabosti prema moćnijima, okreće svoj pogled prema onima još slabijima. Oni joj stvaraju uvjerenje o njezinu značaju i ublažavaju nepovoljnu predodžbu o sebi. Takva grupa se ne može upustiti u iskreni dijalog o religijskim, etničkim, nacionalnim, klasnim ili drugim pitanjima, bilo da je većinska ili manjinska. I dalje je prati izokrenuta slika o sebi i onima izvan nje.

Zato - nažalost - pomak valja prije očekivati od onih «koji nemaju što izgubiti», ili od one odbačene «male braće». Ali i to samo pod pretpostavkom da svoju dotadašnju marginalnost ne pretvore u povoljnom trenutku u moćnu organizaciju koja će tada prestati biti zainteresirana za dijalog koji nikome ne nameće partikularne uvjete.

Dijalog koji više obećava nije samo proizvod odricanja od moći, on je vrijednost sama po sebi, čak dar, samo djelomično ovisan od društvenih veličina i uvod je u spontanost koja otkriva nove vidike onima koji se u njega upuštaju. Može se voditi kroz neposredni razgovor, ali i kroz pisano obraćanje, što ne mora biti ništa manje djelotvorno sredstvo komunikacije. Uvijek međutim, kao dio duhovnog susreta, koji nudi ne samo raznovrsne veze nego i rješenja, koja se u drugim sferama teže otvaraju. Oni koji takav dijalog vode, ne moraju se zanositi mišlju da će promijeniti javno mnijenje sklono društvenim apriorijima, ali je bitan jer - podsjećaju nas - on «čuva uspomenu na istinu». Za uzvišeni, iako nikad dostižan cilj trajnoga mira, to nije nevažno.

OUTLINES OF A DIALOGUE

Summary

The desire for power leads away from the assumptions of a dialogue. And the desire is the one that often categorizes ethno-national, denominational, ideological and other groups. By force or indoctrination they try to master others what makes the approach to a dialogue impossible, if we think of a dialogue as a meeting of equal collocutors not burdened by the need to impose their own life formulas. If a dialogue turns into a monologue it keeps enlarging group intolerance.

Tightly attached to their surrounding by laws of mass psychology, individuals are more likely to apply it to their own life. But with in individuals cases of spotting their own abilities also to see being that can gratefully affect their own intellectual and emotional life in others are becoming more often. They understand that their own exposure to diversities although risky for the life they have lived stimulates their growth more than it does it bad.

The world we live in is not anticipated for human harmony, it creates tensions that we can't effect enough. So, dialogue is one of the attempts to turn the world into a place of a more peaceful living. Through lay or sacral areas people cultivate it although they cannot predict where that desire might take them. The only sure thing is that the dialogue maintains the everlasting and real hope of humanity.